

Arild Alander

Morten Mortensen

– bonde, politiker og næringslivsmann

Morten Mortensen var født i 1816 og vokste opp på en gammel gard i Tynset. Han vart handelsbetjent hos Peder Tangen på Neby, og der fikk han nok mye inspirasjon og kunnskap. Morten vart samfunnsengasjert på et bredt felt, både kulturelt og økonomisk. Han var særlig sterkt engasjert i bergverksnæringa, og han var veldig interessert i modernæringene, som gardbruker og ikke minst skogbruker. Først hadde han Øien på Alvdal, og sia vart det Einabu nederst i Folldal. Han var dessuten i årevis en aktiv mann i det offentlige, både som ordfører og med andre verv lokalt, og som stortingsmann. På sine gamle dager flytta Morten Mortensen attende til Tynset, til Nyheim på Neby, der han døde i 1910.

Bygdebokforfatteren Ivar Streitlien omtaler ham som en «tiltaksom og driftig kar». En må nok kunne fastslå at denne engasjerte foregangsmannen var en viktig person i og for regionen på forskjellige arenaer gjennom andre halvdel av 1800-tallet, særlig for fødebygda Tynset og for Alvdal og Folldal.

Her skal en prøve å følge Morten Mortensen gjennom hans liv og virke. En særdeles viktig kilde blir da ei «årbok» han skrev gjennom mye av livet sitt (ikke ført daglig, men årlig: «Aarsberetning om min Virksomhed som Gaardbruger m m begyndt i 1847»). I boka fins oversikt over

Morten Mortensen, 1816-1910.

Foto: I. Lindegaard, fra Stortingsarkivet.

eiendommer han kjøpte, han har ført opp hva han produserte av høy og halm og mye notater om jordbruket i det hele, og ikke minst om skogbruket, om blinking og hogst og salg. Dessuten er det mange notater om været, mange familiære ting er notert, og dessuten en del religiøse betraktninger. Det vises stadig utover i artikkelen til denne årboka. Så må dette omfattende stoffet utfylles og korrigeres med informasjon også fra andre kilder.

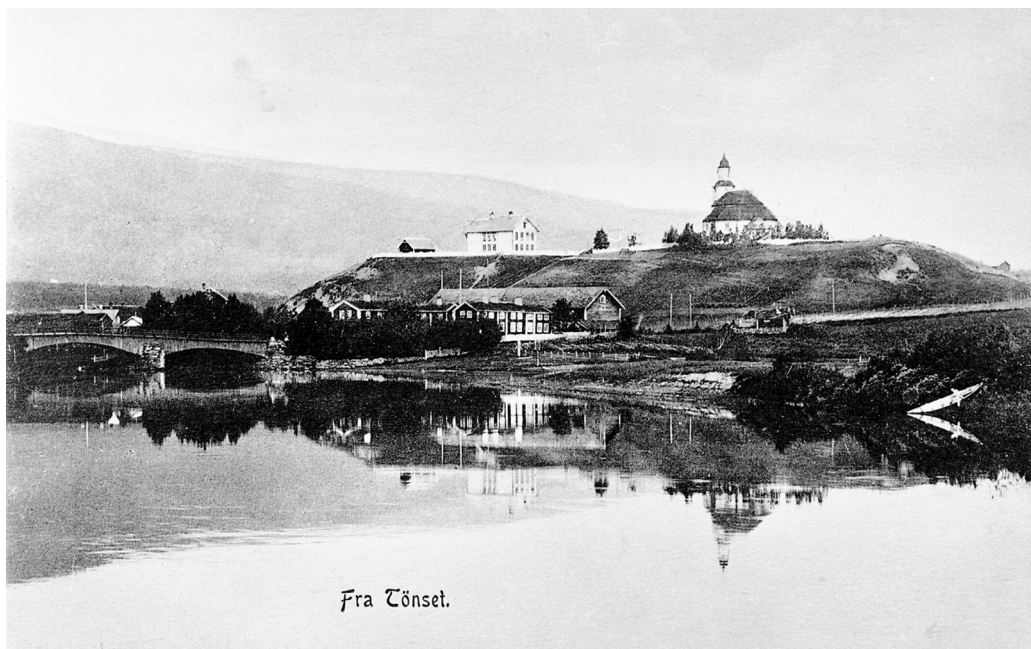
Bakgrunn, oppvekst og unge år

Morten Mortensen var født 13. september 1816 som nummer ni av en søskenflokk på ti på Utgård vestre (Utistuggu) i Tynset. Også en eldre bror hadde fått navnet Morten, som for øvrig var veldig mye brukt i slekta. Foreldrene benevnes ved dåpen som gårdfolk («Grdf»). Utgård er en gammel gard, og Utistugu var et relativt stort Tynsetbruk på denne tida.

Ellers er det lite en vet om oppveksten til Morten Mortensen. En antar at hans skolegang begrensa seg til allmueskole i form av omgangsskole, noe også etterkommere har fortalt. Mer skolegang var det små muligheter til oppi bygdene her i de tider, og i hvert fall veldig sjelden blant «allmuen». Ola Enget skriver at Morten «som gut viste stor tiltakslust og rike evner», og at han fikk litt opplæring av svogeren Melchior Tangen. Dette var da etter at han kom til Neby som butikk-

betjent hos Peder Tangen, der han helt sikkert fikk mye lærdom til nytte videre i livet.

Morten Mortensen vart konfirmert 9. oktober 1831 og står oppført som nr. tre av guttene, og en av seks karakterisert med «god Kundskab og Opførsel». Når han begynte i krambua til Peder Tangen vet vi lite om. Det vanlige var jo at ungdommene måtte tidlig ut i arbeid eller tjeneste, så kanskje vart han «butikkutt» hos Tangen ganske snart etter konfirmasjonen. I hvert fall var han nok blitt en betrodd betjent hos Peder Tangen i 1840. Det fins nemlig et brev i Tangen-arkivet fra dette året, adressert til Peder Tangen som da var hos handelsmann Lykke i Trondheim. Brevet inneholder flere beskjeder og er underskrevet av «Din tiener M. Mortensen». Det ser ut til at han var i tjeneste hos Peder Tangen utover det meste av 1840-åra, kanskje helt til han kjøpte Øien på Alvdal og flytta dit i 1848. I hvert fall benevnes han han-

Garden og handelsstedet Neby, med Neby-brua t.v. og Tynset kirke og Eggen skole på bakken ovafor. Postkort 1905. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. minø.026541.

delsbetjent når han gifter seg sommeren 1847.

Tida på Neby hadde nok mye å si for Morten, på så mange vis. Han vart inkludert i kulturkretsen rundt Neby, med alt som foregikk der, på handelsstedet med gjestgiveri og mange gjester, og Tangenfamilien med så mange kontakter med impulser fra omverdenen. Han fant jo også der sin utkårede, landhandler Tangens datter Anne Petronelle.

Samfunnsengasjement

Morten Mortensen var allerede i 1840-åra engasjert i lokalsamfunnet på forskjellig vis. Blant anna var han i 1843 med på å starte Forsøgets Brug ved Tunnfossen, der han var medeier i alle år. Dette var et helt lite industristed i sin tid, med mølle, sagbruk og stampe. Dette skal vi komme tilbake til. Ellers hadde han nok flere jern i ilden, og bevarte regnskapsprotokoller i Tangen-arkivet viser et ganske omfattende mellomværende mellom Tangen og Mortensen. Han var visstnok også en del ute i oppdrag for innkreving av Tangens tilgodehavender hos folk – kanskje var Morten Mortensen tøffere og mer effektiv til slike gjøremål enn Peder Tangen sjøl?

På det kulturelle plan var Morten blant anna med i ei leseforening som hadde hovedsete på Neby. Det såkalte «Selskabet for religieuse Skrifters Læsning» vart stifta i 1833 av tolv unge menn, og Peder Tangens sønn Iver Julius førte protokollen og var sentral i foreninga, tross han var yngstemann. Mortens eldre bror Hans var med fra starten. Flere kom med etter hvert, Morten i 1835. Han vart sekretær dette året, i 1839 også bibliotekar for leseforeninga, og i 1841 vart han valgt til formann etter at Iver Julius Tangen døde året før.

Protokollen etter leseforeninga inne-

holder ei oversikt over 242 bøker i foreningas bibliotek. I tillegg til å låne ut bøker, arrangerte foreninga møter med lesing, sang og bønn. Men interessa for foreninga dabba av, og i 1843 vart den nedlagt. Lignende leseforeninger fulgte seinere i denne foreningas fotspor.

Både dette engasjementet, hans skrivelier i den nevnte årboka, og andre ting viser stor interesse for det kirkelige og religiøse. Det kan vel antas ei viss påvirkning fra Nebymiljøet, som også hadde nær tilknytning til haugianismen, og Melchior Tangen, Mortens svoger, vart jo gift med dattera til enka etter Hans Nilsen Hauge.

I 1860 ga Morten Mortensen et husorgel til Eggen skole i Tynset, noe han også nevner i årboka si.

12. oktober 1861 var det innvielse av nykirka i Alvdal, og til denne ga Morten Mortensen og kona en del sølvtoy. Han skriver i denne sammenhengen i årboka si, at sia han vart formann i sognet for 6-8 år sia og var med på å virke til flytting av kirkestedet, fant han seg derfor «beføiet» til å gi døpefat, kalk og disk i sølv til nykirka. De bodde denne tida på Øien i Alvdal.

Ved innvielsen av ny kirke i Folldal 18. oktober 1882 deltok han også, og ga ved ofringa 5 kroner til lysestaker med mere. Etterpå var han med på middag på kommunens vegne på Krokhaugen. Dette var noen få år etter at familien hadde flytta til Einabu nederst i Folldal.

Også seinere viste han engasjement for det kirkelige i Folldal. I 1899 var den gamle altertavla i Folldal kirke oppe som sak i herredsstyret, og det nevntes at Morten Mortensen en gang skal ha tilbudt å sette den i stand. Det vart skrevet brev om dette, og som svar sendte han 50 kroner til restaureringa. Han nevner også denne penge-gava til kirkestyret i Folldal i årboka si i

1900. 23. februar 1902 skriver han at han var på messe i Follidal kirke, «der jeg da saa den fine Altertavle der efter min Foranstaltning er restitueret».

Familien

Morten Mortensen fant altså sin utkårede på Neby, nemlig nummer fem av Peder Tangens sju døtre. Hun het Anne Petronelle og var født 20. november 1822. Som ett av tre par vart de viet i Tynset kirke 16. juni 1847: «Ungk. og Handelsbetjent Morten Mortensen Næbye og Jomfrue Anne Petronelle Tangen». Han var altså fortsatt i tjeneste i butikken hos sin tilkommende svigerfar, og bodde også der. Så en må nok anta at det stod et svært bryllup på Neby denne forsommerdagen i 1847.

Ifølge familietradisjonen vart det visstnok reist spørsmål fra andre i Tangen-familien om Morten da han skulle gifte seg med Anne Petronelle, men Peder Tangen sa om sin kommende svigersønn at «han kan fø kjerring og 11 unger om du setter ham på bare svaberget». Så han hadde i hvert fall, sikkert ut fra etter hvert ganske godt kjennskap til ham, god tro på Morten sine evner.

For øvrig kan nevnes at Anne Petronelle alltid synes å bli kalt Petra, et navn som også vil bli brukt om henne heretter i artikkelen. Morten brukte alltid bare patronymet (farsnavnet) som etternavn: Morten Mortensen.

Morten og Petra Mortensen fikk fire barn: Anne Christine, født 1848; Martin, født 1851; Peder, født 1855; Ivar Julius, født 1857. Jenta var navnrett oppkalt etter bestemora på Neby, men både hun sjøl og familien ellers brukte kun Kristine. Martin er oppkalt etter bestefaren på Utgård, men med ei litt mer «moderne» form. Peder er oppkalt etter bestefaren på Neby, men

både Peder sjøl og faren brukte etter hvert forma Per. Ivar Julius var oppkalt etter mora eldste bror, Iver Julius, som døde i 1840. Ved de to første barndåpene tituleres Morten «Gaardbruger», men ved de to siste blir han betrakta som en så betydelig eiendomsbesitter at tittelen er «Proprietair».

Når en ser i bevart korrespondanse etter familiemedlemmene, så ser det ut til at Per nær alltid skrev sine brev heim adressert til faren, mens Ivar oftest skrev til mora, og det synes som at det stort sett var Petra som skrev til Ivar. De vart begge studenter, og da var det for Per mineralogi, som var bergverksutdanninga i de tider, og teologi for Ivar. Vi ser nok også her den forskjellige tilknytninga til foreldrene, der Per utdanna seg i et fagområde som interesserte faren sterkt, mens Ivar trolig var mer påvirket av mora i sitt valg. Oldebarnet Per Finne har skrevet at Petra var sterkt engasjert i kristendommen – i slik grad at Morten syntes det kunne bli for mye. Men som en har sett, så hadde også Morten stor interesse for kirke og kristendom.

Også Martin begynte på studier, men han fikk helsemessige problemer og døde som student. Det var bergverksutdanning også han hadde slått inn på. Også for Kristine vart det noe skolegang etter folkeskolen, men typisk for tida, ikke noen studier. Jenter fikk for øvrig først i 1882 rett til å ta examen artium, og to år seinere full adgang til universitetet. En skal komme nærmere inn på barnas utdanning.

Mange større og mindre familiære hendelser blir notert i den nevnte årboka. For eksempel nevnes i 1876 Kristines forlovelse med cand. filosof Johan Hammond Wolf og deres vielse på Petras og Mortens 29 års bryllupsdag. Morten skriver at «denne Foranstaltning» kosta omtrent 1000

speciedaler! Tre år etterpå beskrives med glede at de har fått en datterdatter, da Ingeborg Wolf var født. Videre utover i årboka er det stadig notater om barnas arbeid, flytting, og om giftermål og etter hvert barnebarn. Når Per gifter seg med lærerinne Oline Sandsmark fra Heskestad, så noterer Morten at hun er datterdatter av stortingsmann Ole Gabriel Ueland, som han nok hadde hatt litt kontakt med, sjøl om de hadde bare ett års felles stortingstid, i sesjonen 1869.

Etter hvert som barna var etablert på forskjellige steder med sine familier, var Morten og Petra stadig på besøk til dem, og de fikk besøk av barn og barnebarn. Bergverksinteressa viser seg når Per og familie var på besøk i 1892 og de foretok ei utflykt bl.a. til «Foldals Værk». I 1897 feira Petra og Morten gullbryllup med omtrent 40 gjester – selskapet storartet ordna til av Ivar og Karen, står det i årboka. Sambyggingen Ole Hektoen talte om Morten Mortensens virke. Telegrammene til gullbrudeparet er bevart, og her fins helsinger fra statsråd Lange, bergmester Paaske, Arne Garborg, M. Moltke Moe, med flere, og ett telegram fra 20 stortingsmenn, blant disse Thore Myrvang fra Stor-Elvdalen, opprinnelig sambygging fra Tynset.

Morten var tydelig opptatt av barnebarna. Høsten 1898 noterer han i årboka at de var til Folldal kirke sammen med Ivar og Karen, der de hadde sin datter Signe til dåpen. Og så fikk de høre «den unge presten Hovde». I 1900 var de til Breidablikk ved Skien, til Per med familie, der det var dåp for deres gutt, «som blev kaldet Magne (istedenfor Morten)». Ser vi en liten skuffelse hos Morten for at han ikke vart navnet oppkalt?

Ellers skriver Morten en del om en tur langs sørlandskysten til Landsutstillingen

i Bergen i 1898 sammen med Per. Heimturen gikk via Hardanger og over Hardangervidda, og de besøkte slekt og venner på Østlandet. På denne tida var Petra mindre med på reisene, tydeligvis fordi hun hadde fått problemer med synet, mens Morten fortsatt var mye på reisefot. Han planla visstnok også en tur til Roma, men familien fikk ham fra det – han begynte tross alt å bli en gammel mann.

Barnas utdanning

1. januar 1863 var det inntredelsespreken av «den nye og første sogneprest for det nye Lillelvedalens Sognekald», forteller Morten Mortensen i årboka si. Sia prestegarden ikke var klar, og Mortensen hadde plass, så fikk den nye presten, Anton C. S. Johnson, leie husvære på Øien. Mot fri ved underviste presten eldstegutt Martin i latin og tysk. Ved folketellinga i 1865 hadde Morten Mortensen egen huslærer boende på Øien. Alt dette viser at han ville gi barna mer kunnskaper heime enn det almueskolen på Plassen kunne. Etterpå vart guttene sendt til Aars og Voss Latinskole i Kristiania og sia vart det universitetsstudier. Noen år mens Per og Ivar gikk på latinskolen, har oldebarnet Erik fortalt, fikk de en båt av faren. Denne brukte de nedover Glåma, solgte den på Elverum, gikk til Eidsvoll og tok jernbana til Kristiania. De skulle lære seg til å styre med økonomi!

Det framgår tydelig av årboka at Morten Mortensen var opptatt av å skaffe barna en god utdanning, noe det følgende skulle vise. I 1860 dro Kristine til Petras svoger I. K. Lykke i Trondheim, der hun nok skulle bo mens hun gikk på «Wexelsens Pige Skole». I juli 1863 kom hun heim etter tre års skolegang, med «udmærkede Skudsmaal».

I august 1864 ledssaga han så sønnen Martin til Trondheim, for han skulle starte latinskolen 3. klasse. Morten håper han «med Tiden bliver en akademisk Borger i Landet». Men Martin vart sjuk, og måtte forlate latinskolen etter 3½ år og kom heim til jul 1867. Det var antatt at han hadde en hjertefeil.

Midt i august 1868 reiste Petra og de tre sønnene til Kristiania, der de skulle optas i Aars og Voss sin latinskele. I 1870 noteres i årboka at de to åra familien har oppholdt seg i Kristiania, og Morten sjøl i 9 måneder hvert år på Stortinget, har kostet mange penger. Men på denne tida drev han ut mye tømmer fra skogteigene sine, og det er tydelig at nettopp skogen var det som finansierte utdanninga til barna. Høsten 1870 fulgte Kristine brødrene sine til Kristiania for å forestå husholdningen for dem.

På nyåret i 1871 reiste Mortensen til hovedstaden til det første årlige stortinget. Martin fulgte med for å starte på universitetet etter at han høsten før hadde avlagt eksamen artium og eksamen filosofikum. 12. mai 1872 døde Martin etter en hard lungebetennelse.

I 1874 vart Per dimittert fra Aars og Voss skole og tok i august/september eksamen artium med karakteren laudabilis. Mortensen skriver i årboka: «Jeg har saaledes den Glæde af ham at han er bleven akademisk Borger med udmærkede Kundskaber og jeg har det Haab, om Gud vil han skal leve, at jeg fremdeles faaer Glæde af ham og fra min Side skal intet spares for at han med tarvelig Udstyr som hidtil, kan fortsætte med Studering i den Retning han selv føler sig kaldet til».

På denne tida bodde Morten Mortensen og sønnen sammen i Kristiania, i og med at faren var på Stortinget. I 1875 vart

Ivar dimittert fra latinskolen og avla eksamen artium, også han med karakteren laudabilis. I 1881 avslutta Per studiene og tok eksamen i mineralogi, med karakter laudabilis, «saa han til stor Glæde for os, med Glans er bleven Kandidat». Ivar tok sin embetseksamen som teolog i 1883 med karakteren haud. Her følger også en lengre karakteristikk av sønnen og hans virksomhet og interesser – Ivar fulgte vel ikke helt farens ønsker i så måte.

Flytter til Øien i Alvdal

Samme året som Morten Mortensen gifta seg med Petra Tangen, i 1847, kjøpte han garden Nordre Lillesteien i Alvdal, som hadde vært presteenkesete for Tynset prestegjeld. Han solgte unna jordveien og to sætrer, men beholdt skogteigene. Så kjøpte han i 1848 også Øien på Plassen i Alvdal, der de nå bosatte seg.

Øien var gjerne kalt Hagerups-Øya etter proviantskriver Nikolai Hagerup ved Frederiks Gaves Kobberverk, som hadde bodd der. Hans datter Gunhild Magdalena, enke etter verksbestyrer Daldorph, var den siste av slekta som bodde i Øien. Hun døde i 1846. I skiftet etter henne vart garden utlagt til hennes brorsønn Eilert Christian Holtermann Hagerup. Han var 22 år og altså ikke myndig enda, så i skiftet var landhandler Peder Tangen utpekt til «kurator», altså formynder, for ham. Det kan vel da tenkes at Tangen gjennom dette virka til at da garden skulle selges, vart det svigersønnen Morten Mortensen som fikk kjøpe den. Kjøpesummen var på 2000 speciealer, og kjøtet fra Hagerup til Mortensen vart utskrevet og tinglest i 1851.

En kan saktens undre seg på hvordan han skaffet pengene til disse gardkjøpene. Det fins bevart fra flere år nøyaktige statuser som han satte opp. Disse viser at han

allerede i 1849 hadde en solid økonomi, med ei nettoformue på 5-6000 speciedaler. Gjelda bestod da blant anna av godt over 2000 speciedaler til Eilert Hagerup, sikkert etter kjøpet av Øien, og et lån på vel 2000 speciedaler fra «Det geistlige Pensions Fond». Noe materiale for å bedømme økonomien før denne tid fins ikke.

Øien var et forholdsvis stort gardsbruk. I 1865 hadde Morten Mortensen 3 hester, 21 storfe og 24 sauer, han sådde 2½ tønne bygg og satte 2 tønner poteter. På dette tidspunktet hadde han også hele to drenger og tre tjenestjenter. Morten hadde i 1859 kjøpt en plass ved Egnund med sæter i Kolve. Sætra bytta han mot Olper-savangen i Rødalen, og denne sætra brukte han fra Øien i mange år.

Morten Mortensen bygde også nye og bedre hus på garden. Han satte blant anna

opp et nytt våningshus i tillegg til det som allerede var der. Og i 1857 bygde han stall og stort fjøs i stein, til sammen for en kostnad på 700 speciedaler ifølge etterlatte regnskaper. I fjøset ordna Mortensen et spesielt opplegg for vatnet, med pumpeinnretning og vannrenner, slik beskrevet i branntaksten i 1861: «I Fjøset er Brønd med Pompe-Indretning, hvorfra er Vandrende som leder Vandet til Kreaturene». Denne branntaksten i 1861 forteller om 10 hus på garden, satt til en verdi til sammen på om lag 3000 speciedaler.

Det at Morten Mortensen bosatte seg på Plassen i Alvdal var nok også styrt av hans engasjement i bergverksnæringa. Han var engasjert i gruvedrift i Tron, og på denne tida la Rørosverket ned gruvedrifta i Folldal, og Foldalens Interessentskab vart danna og overtok gruvene. Rørosverket

Øien (Hagerupsøya) i Alvdal omkring århundreskiftet eller aller først på 1900-tallet. Det store steinfjøset Morten Mortensen bygde t.v og den nye stua han satte opp er trolig den t.h. Foto: trolig Henrik Stinessen. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. minø.037077.

beholdt smeltehytta på Plassen, Lovise Hytte, så det nye interessentskapet bygde ny hytte litt lenger oppe ved Sølva, på Kvernhusøyens grunn. Mortensen var medeier i interessentskapet og fikk en ledende rolle i selskapets drift.

Morten Mortensen trakk seg imidlertid ut av selskapet ledelse i 1860. Han drev nok nå mest som gardbruker og ikke minst skogbruker, samtidig som offentlige verv også tok mye tid, i hvert fall fra uti 1860-åra. Tydeligvis drev han også noe handel på Øien.

I 1873 solgte han Øien med sætra i Rødalen til «Foldals Kobberværk», som selskapet kalles i skjøtet fra 1874. Salgssummen på eiendommene var på hele 7850 speciedaler. Morten omtaler salget i årboka i 1873, og at Follaldsverket skulle overta eiendommen ved kommende årsskifte, men med forbehold om at han kunne bruke husa i to år. Rødalsgruva var også med i salget på visse betingelser. Når Mortensen da skriver at prisen var 10.000 speciedaler, så må det vel være gruva som utgjør forskjellen mot prisen på garden og sætra ifølge skjøtet.

Morten Mortensen kommer videre i årboka med noen betraktninger om å selge garden som han har eid og brukt i 25 år. Han har imidlertid jordeiendommer nok, skriver han, med «Egnunden og 2 gode Fjeldsætre». Han konstaterer at «der mangle passende Vaaningshuse» på Egnunden, men han gikk nå i gang med å bygge opp garden der.

Det synes som at familien vart boende på Øien lengre enn de to årene forbeholdt i skjøtet. Morten sjøl drev nok en del oppe ved Egnund utover 1870-åra, og den endelige flyttinga skjedde ikke før i 1879. Han ser ut til fortsatt å ha drevet noe handel i Øien i 1878.

Kjøper og bygger opp Einabu

Allerede året etter at han kjøpte Øien, begynte Morten Mortensen også å kjøpe eiendommer ved Egnund. I 1849 kjøpte han en part av Einunden vestre, med den underliggende plassen Trondsbakken, sæter i Kolve og skog. Plassen og sætra solgte han. Ti år seinere kjøpte han en part til av Einunden, også den med sæter i Kolve. Denne sætra var det han bytta mot Olpersavangen i Rødalen. Disse eiendomskjøpene omtaler han i årboka si. Det første kjøpet kom visstnok av at eieren Haagen Olsen Einunden hadde lånt penger av Mortensen, ikke klarte å svare av lånet, og Mortensen dermed slo til seg garden. Haagen vart deretter husmann under garden han hadde eid.

Mortensen slo sammen de eiendoms-partene han hadde kjøpt og bygde opp garden der det var kalt Myran. Som oldebarnet Per Finne skrev, bygde han hus «som høvde på en liten storgard i Follidal». Han utvida også jordveien atskillig med nydyrking.

Ved sida av gardsbruket på Øien og andre gjøremål begynte Morten Mortensen også utvikling av eiendommene han begynte å samle i hop ved Egnund. I førstninga var dette særlig virksomheter tilknytt skogen. I 1857 bygde han et tjære-brenneri der, og noen år seinere et sagbruk. I årboka er notert at det i løpet av høsten 1862 vart oppført sagbruk ved Einunna, til en kostnad på om lag 150 speciedaler til sammen for sag med vannledning og dam. Den vart kjørt første gang 1. november. Saga lå rett ut for Haldogmoen, og vannkanalen er fortsatt er synlig. Ellers drev han ut tømmer av egen skog og drev visstnok en del med tømmerhandel denne tida.

Jordeiendommene ved Egnund vart nok delvis drevet i tilknytning til Øien,

som fortsatt var hovedbruket til Morten Mortensen. Han solgte også noe høy år om anna. I 1861 noterer han at han har gravd grøft for å føre vatn til fjøset på Myran. Ved folketellinga 1865 bodde ennå Hågen Olsen Einunden med familie som husmannsfolk under garden. Dette er det som seinere har vært kalt Myran, med det såkalte Gammeljordet. Samtidig bodde en losjerende tømmerhugger, Peder Larsen med kone, på den andre gardparten til Morten, Moen eller Einunnmoen eller også kalt Haldogmoen. Disse gardpartene er henholdsvis tre fjerdedeler og en fjerdedel av den opprinnelige garden Einunden vestre. I perioder holdt også Morten Mortensen til her oppe, mens han styrte med skogsdrifter og husbygging og andre gjøremål. I 1871 drev han mye ved Egnund utover høsten. Han saga en del, satte inn kvernsteiner i møllehuset, fullførte innredning i badstua, reparerte tjærebrenneriet, og utblinka mer tømmer. I 1874 overlot han drifta av garden til broren Embret.

Morten Mortensen skriver i årboka i 1874 at han forbereder bygging av nytt våningshus. Dette pågikk de følgende åra, og i 1879 noteres at han la inn springvann med jernrør til både fjøs og kjøkken, og han anskaffa kakkelovner og malte de nye værelsene. Våren 1879 skriver han at han overtok bruken av Einunden, og familien flytta dit i juni etter hans hjemkomst fra Stortinget. Også her var det såpass stort anlagt gardsdrift at han alltid hadde tjenestefolk. Ved sida av det gardsdrifta kasta av seg, var det stortingslønna og litt leveranse av tømmer som var inntektene.

Sjøl om de hadde flytta til Egnund i 1879, var ikke alt helt ferdig. Sommeren 1880 fikk de i stand stuebygninga med panel både ut- og innvendig, og malte den. Året etterpå vart det bygd ny stallbygning,

de rev det gamle fjøset og bygde nytt, smia og sommerfjøset vart flytta, og drengestua begynte å komme i stand.

Med fullføringa av alle husene var det tid for å forsikre dem. Branntakst vart holdt høsten 1881. Hovedbygninga var enetasjes med kvistværelser, tømmer med panel utvendig, og taktekkinga var bord innsatt med kobbervitriol. Vitriolen kom nok fra Folldal Verk. Det var to kjellere under huset. To svalganger var hovedinn- gang og kjøkkeninn- gang. Huset var omkring 150 kvadratmeter og var utstyrt med hele 5 kakkelovner. På kjøkkenet var det «Komfur» og det var innlagt springvatn, begge deler rimelig sjeldent ennå her i bygdene. Taksten på huset var 3.650 kroner.

I tillegg var det ei drengestue med midtrøste, midterste rommet bestemt til bryggerhus, men ikke gjort ferdig enda, samt stabbur med to rom i hver etasje og klokketårn med matklokke. Begge disse var også tømmerhus.

Av uthus nevnes «Fjøs Stald og Ladebygning» i tømmer på nær 180 kvadratmeter. Der var det 16 båsplasser, tre spilltau, løerom mellom fjøs og stall, springvatn, og høytrev med kjørebru langs hele bygninga. I tillegg var det et eget saufjøs med påbygd vognskur, do, og bryggerhus med innmura panne. Dessuten nevnes ei smie vest for tunet, samt i ei bakkehelling «en Tjæredestillations pande, indbygget i en Graastensmur». Forsikringssummen på bygningene vart satt til 7270 kroner. Så vi kan si det var en vel oppbygd gard familien hadde flytta til.

En ser i årboka og andre bevarte papirer at Mortensen sjøl først skriver Egnunden, men snart forma Einunden om eiendommene sine der, delvis med bruksnavna Myran og Moen i tillegg. Navneforma Einabu dukker så opp første gangen

Einabu. F.v. buret, hovedbygninga og drengestua. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. minø.049260.

i årboka i 1882, altså noen få år etter at de flytta dit. Ellers har jeg i denne artikkelen brukt forma Egnund, da mer om området.

Gardbruker og skogbruker

Årboka som Morten Mortensen førte gjennom mange år inneholder som nevnt mange notater om gardsdrifta, om vær og vekstforhold og avlinger fra år til år. Og likeså skriver han stadig om skogbruket, om blinking av så og så mye tømmer, om hva det skulle innbringe, om avtaler med folk til hogging og kjørsel, og sjølsagt om veks-lende tømmerpriser. Da han overdro garden til sønnen Ivar, holdt han att en del skogteiger. Så seint som i 1903 skriver han at han hadde blinka 80 tylfter tømmer i en av skogteigene sine og reiste til Tynset for å selge det.

En kan nok slå fast at Morten Mortensen var veldig opptatt av og interessert i skogen. Det at han tidlig hadde kjøpt opp en god del skog gjorde at han gjennom åra hadde en god inntektskilde i denne. I 1869 poengterer han at han må drive ut mye tømmer fra sine mange skogteiger for å dekke «mine mange og store aarlige Ud-gifter». Han konstaterer at skogene gir større utbytte enn han hadde gjort seg forventninger om. Som tidligere nevnt, så var nok tømmerinntektene viktig for å finansiere all utdanninga han kosta på barna sine.

Sist i 1870-åra vart det generelt dårligere tider, og i årboka noteres i 1878 at prisene på trelast og metaller har falt betydelig. Han selger stadig noe tømmer, men skriver i 1883 at tømmerprisene har falt med 20 prosent i forhold til året før. Omkring 1890 noteres at det er mer tømmer-salg igjen.

Besetninga i 1880 var ifølge årboka 2 hester, 16 storfe og 20 småfe. I 1882 var det mye isbrann og et dårlig forår. Da kjøpte Morten Mortensen høyavlinga på Foll-dalsverkets gard Tangen i Follidal, i tillegg til at de måtte slå mest mulig på sætrene. De hadde jo nå både Einabuvangen ved søre Rødalssætrene og Børsjøsætra, som Morten Mortensen hadde kjøpt av Løkken på Kvikneskogen.

I 1885 hadde sønnen Per frasagt seg en aspirantpost ved Kongsberg Sølvverk og var hjemme og bestyrte garden en liten periode. Morten var nå inne i sitt siste år på Stortinget. Per skrev da til faren om forskjellig han måtte få med fra byen, blant anna kniver til slåmaskina, så bonden på Einabu hadde nok vært tidlig ute med å skaffe seg en slik. Ellers drev Per en del forsøk med tjærebrenning i det anlegget som faren hadde anlagt.

I 1886 oppsummerer Morten Mortensen i årboka alt det bygningsmessige arbeidet og påkostningene. Han skriver at gammelstua er malt inn- og utvendig, og at han nå var ferdig med reparasjoner og bebyggelse av husene på Einabu. Til sammen har han de siste 6-8 åra kosta på omtrent 5000 kroner. Han har også nydyrka omtrent 20 mål, skriver han. Og to år seinere skriver han at «Vårt lille Gaarsbrug» nå har ei besetning på 13 storfe, 4 småfe, 2 hester. Tømmerprisene er fortsatt låge, og han hugger svært lite. Tømmersalg på 130 kroner og litt smørsalg på 200 kroner er eneste inntekten, skriver han, og konstaterer at offentlige arbeider som ordfører har opptatt hans tid.

Kårmann på Einabu

Det vart Ivar som overtok Einabu. Han fikk skjøte fra faren i 1893 på garden og sætra i Rødalen, for en pris av 20.000 kro-

ner og føderåd til foreldra. Eiendommen ved Børsjøen var ikke med i denne overdragelsen, og Morten holdt også att en del skogteiger som han drev sjøl i de følgende åra.

Nå kan det vel synes som at Per var både mer interessert i gardsdrift og mer praktisk anlagt enn Ivar. Som nevnt bestyrte Per garden for faren i 1885-86, og som pensjonist rydda han sogar nybruket Sølve. Samme året som Ivar overtok Einabu, var også Morten sydover til Skien for å bistå Per som nå ønska å kjøpe seg en gard. Han kjøpte Breidablikk i nærheten av Porsgrund, med hjelp fra faren til å utrede kjøpesummen. Dermed var begge sønnene både akademisk utdanna og eiere av gardar, skrev Morten i årboka.

Kårgubben på Einabu kommenterte i årboka Ivar sine mislykte forsøk med hageanlegg og drivhus i «herværende Klimatiske Forhold». Riktig ille var det nok for gamle Morten da Ivar utbød skogen sin til uthogst. Faren skriver at Ivar hadde lovt å ikke rasere skogen han hadde samlet og i 40-50 år fredet. Han beskriver Ivars avtale om uthogst av 5-6000 mål furuskog med 3000 tylfter tømmer. Dette var i 1899. Seinhestes kom han hjem att etter besøk hos Per. Da «mødte mig et høist uhyggeligt syn efter først Skovene var udhugget og de derefter gjenstaaende unge Træ af den orkaniske Storm de første dage i November var rodvæltet!» En hører tydelig bedrøvelsen til den gamle skogbrukeren.

Som kårmann styrte Morten altså fortsatt med en del skogteiger, og blinka stadig ut og solgte en del tømmer utover 1890-åra og de første åra etter sekelskiftet. Så leide han folk til å hogge og kjøre. Deler av kårtida på Einabu var Ivar og familien også borte, så garden delvis var drevet med forpakter eller gardsbestyrer. Sjøl om

gamle Morten ikke drev noe jordbruk lengre, var han opptatt av jordbruket, så han kommenterer blant anna de dårlige åra for næringa omkring århundreskiftet.

Offentlige verv

Morten Mortensen var nok både en kunnskapsrik person, og som vi har sett en som markerte seg i lokalsamfunnet. Dermed var det naturlig at han også fikk en del offentlige verv og oppgaver. Han satt mange år i herredsstyret, og var ordfører i Lille-Elvedalen i til sammen 16 år. Dessuten var han stortingsmann i mange år.

I det offentlige starta det med at Morten Mortensen i 1853 vart valgt til formann i Tynset. Alvdal hadde da to formenn og seks representanter i herredsstyret. Han gikk ut av herredsstyret etter fire år, men kom tilbake i lokalpolitikken etter at Alvdal og Folldal var blitt eget herred.

På vintervinget i 1864 i Lille-Elvedal vart Mortensen valgt inn i herredsmatrikelkommisjonen, som skulle arbeide med innsamling av informasjon som grunnlag for revideringa av matrikkelen, og han vart leder av kommisjonen. I denne sammenhengen må det også nevnes at han var medlem av fogderimatrikelkommisjonen for Vinger og Odal, altså den regionale kommisjonen der.

Arbeidet i den lokale matrikelkommisjonen i Lille-Elvedalen pågikk fra 1864, og Mortensen forteller i årboka at han i 1866 hadde vært opptatt en stor del av året med matrikelreguleringen og andre kommunale oppgaver – han var jo nå også ordfører. I oktober er imidlertid arbeidet i herredsmatrikelkommisjonen ferdig.

På sine litt eldre dager vart Morten Mortensen i 1889 valgt til lagrettemann. Samme året vart han også valgt til ordfører i skolestyret for Lille-Elvedalen, så

dette var vel noe av det siste i hans mangeårige arbeid for det offentlige.

Lokalpolitikker

Alvdal og nedre Folldal vart utskilt fra Tynset og oppretta som eget herred fra 1. januar 1864. Navnet var da Lille-Elvedalen. Året etterpå vart også øvre Folldal tillagt herredet, overført fra Dovre. Denne tida var det valg av herredsstyreprerentanter annet hvert år, med funksjonstid fire år, så det var valg av halvparten hver gang. Ordfører vart valgt for to år om gangen.

Ved andre valget i det nye herredet, i 1865, vart Morten Mortensen valgt til formann fra hovedsognet, og dessuten ordfører. Hytteskriver Fritz Emil Aas hadde hatt ordførervervet de første knapt to åra. Mortensen vart gjenvalgt til ordførervervet i tre to-årsperioder til, fram til 1873. Ved ordførervalget i 1871 vart det for øvrig stemmelikhet mellom Fritz Emil Aas og Morten Mortensen, og Mortensen fikk vervet ved loddtrekning.

Ved herredsvalget i 1873 vart han også valgt, for øvrig mens han som stortingsmann var i Trondheim på kongekroning. Han hadde ønska seg fritatt etter åtte år som formann og ordfører, og fikk godkjent dette og varamannen gikk inn i hans sted. Etter ti år ute av herredsstyret, vart Mortensen i 1883 valgt som formann fra Folldal, og det vart nye åtte år i herredsstyret. Også denne gangen vart han valgt til ordfører fire ganger, altså hele denne perioden. Dermed vart det til sammen 16 år i herredsstyret og som ordfører i Lille-Elvedalen, til han trakk seg fra lokalpolitikken i 1891.

Morten Mortensen skriver en del om lokalpolitikken og sitt arbeid med denne i årboka si. Han nevner også at første tinget i det nye tinglaget Lille-Elvedalen foregikk

på Øien 20. og 21. februar 1865. Så var det på sommertinget i 1865 at han vart valgt til ordfører. Han skriver også litt om atskillelsen av Alvdal fra Tynset som prestegjeld og herred, og om sitt bidrag til dette. Etter de fire åra 1883-87 som formann og ordfører, hadde han nok prøvd å frasi seg gjenvalg, men vart oppfordra til å fortsette. Det vart altså ytterligere fire år, til 1891. Han skriver at det i 1889 var mye arbeid med juryloven og ny skolelov, som begge trådte i kraft fra 1. januar 1890.

En gjennomgang av herredsstyreprotokollen for de periodene Morten Mortensen var ordfører avslører ikke så mye om hvor stor påvirkning han hadde i herredsstyret, men noe kan en sjå. For eksempel var det oppe en sak om poståpneriet i Alvdal i 1866, da sogneprest Johnson foreslo å flytte dette fra Plassen til et mer sentralt sted i bygda, til Steien eller eventuelt Steimoen. Flere av representantene var tydeligvis enige i dette, men Mortensen og en representant var «aldeles imot», og det endte med at herredsstyret ikke vedtok å gå inn for flytting.

I 1868 er aksjetegning til jernbanas forlengelse gjennom Østerdalen tema i herredsstyret. Da er det innført i protokollen et lengre innlegg for Kviknelinja – sannsynligvis skrevet av Mortensen. Han var nemlig en ivrig forkjemper for dette linjealternativet, framfor Røroslinja. Og herredsstyret bevilga 1000 speciedaler over ti år til jernbana, men uten forutsetning om linjevalg.

Når skogforholdene i øvre Folldal står på sakskartet i 1871, er det også innført ei lang utgreiing, som trolig er skrevet av skogbrukeren Mortensen. Skogen i øvre Folldal var ikke utskifta og det hadde foregått en ukontrollert rovhogst. Det var også uenighet om dovringers bruksrettigheter,

og dessuten uklare grenser mellom Folldal og Dovre. Herredsstyret ba om at det måtte nedsettes en kommisjon med dømmende myndighet for å ordne forholdene.

Ellers er det et vidt spekter av saker herredsstyret har oppe denne tida. Budsjetter for de ulike kassene går sjølsagt att. Dessuten er det veisaker, skyssvesenet, skole- og fattigvesenet, skattespørsmål med blant anna søknader om nedsettelse eller ettergivelse av skatter. Likeså er det stadig saker om fattigstøtte til folk der det er uenighet mellom herredene om hvor vedkommende har hjemstavn og dermed hvilket herred som skal dekke kostnadene. Kirkesaker går stadig att, ikke bare om kirker og kirkegårder, men også valg av kirkeverger, og til og med gudstjenestordninga forekommer som herredsstyresak.

Herredsstyremøtene holdes ofte i «Lille Elvedals Kirkestue», og møter bare med folldalsrepresentantene i «Øvre Folldalens Kommunalhus». Ellers er Steimoen møtested flere ganger. Også noen andre steder forekommer, og i andre ordførerperioden til Mortensen, fra 1883, er det et par møter på Myran (Einabu) og noen andre gardar.

I 1883 er fredningsbestemmelser for «det madnyttige Vildt» på sakskartet. Herredsstyret gikk imot innskrenkninger av fangsttidene. Dette var nok også Mortensens mening om saken, ei holdning han uttrykte likedan fra talerstolen i Stortinget da saken var oppe der. Blant andre viktige saker som går att i denne andre ordførerperioden, er sjølsagt slikt som vei, post og skole. I 1884 diskuteres, etter skriv fra medlemmene fra øvre Folldal, behovet for bedre legehjelp. Herredsstyret støtter opprettelse av eget distriktslegeembete, men forventer at dette vil ta tid, så de bevilger

penger for å få en privatlege til å etablere seg i herredet, noe som ordner seg året etter.

En stor sak mot slutten av Mortensens ordførertid, var Folldalsverket og det planlagte sidesporet fra Alvdal til gruvene i Folldal. Først var saken oppe 8. desember 1888, der ordførerens sønn Per Mortenson, som medlem av Verkets direksjon, var til stede og redegjorde for utsiktene til bygging av bana og etablering av «en storartet Bergværksdrift i Foldalen». Herredsstyret mener at «et Jernbaneanlæg til Foldalen i Forbindelse med Gjenoptagelse i stor Maalestok af Grubedriften i Foldalen vil være til Fordel for det Hele herred og næsten et Livsspørsmål for Foldalen», og vil gjøre alt det kan for dette foretaket og oppfordrer alle innbyggerne til å støtte det. Det vart nedsatt en komite som skulle behandle en del spørsmål rundt dette, bl.a. om kommunen burde tegne aksjer i «det opprettendes Grube- og Jernbaneselskab».

Saken kom så oppatt 26. januar 1889. Da vart det bestemt å avgi fri grunn til jernbane og stasjoner, og at herredet skulle delta med 100.000 kroner i aksjekapital. Dette var på betingelse av at staten bidro med 2/3 av banas kostnad, eller inntil 600.000 kroner i form av lån, som var foreslått av regjeringa i 1887. Et forslag fra Morten Mortensen om at herredets bidrag skulle settes til 150.000 vart forkasta mot ei stemme. Herredsstyret overlot til ordføreren på kommunens vegne «at indgaa til Departementet for de offentlige Arbeider med Herredsstyrelsens bedste Anbefaling af Foldal Værks Andragende om Bygging af en Foldalsbane udelukkende for Statens Regning eller om Laan af Statskassen til Bygning av samme», og samtidig meddele departementet herredsstyrets beslutning.

Morten Mortensen var Stortingsmann

fra 1868 til 1885, og i 1868-69 fungerte varaordfører Jørgen Olsen Krokhaug i hans sted. Også seinere ser en at Mortensen var noe fraværende, slik at varaordføreren måtte tre i hans sted fra tid til annen.

Som ordfører møtte Mortensen også i de årlige amtstingene i sine ordførerrår, med noen unntak som nok også er begrunna i arbeidet på Stortinget. Han møtte således i amtstinget i åra 1866-68, 1870-72 og 1886-91. I amtstingsreferatene tituleres han alltid som «Verkseier».

Stortingsmann

Første valgforsamlinga i det nye herredet var 17. mai 1865 i Lille-Elvedalen kirke. Morten Mortensen forteller i årboka si at han var en av tre valgmenn fra herredet. Disse møtte representanter fra de andre herredene i amtsforsamlinga på Hamar, for å velge amtets stortingsmenn. Da var ikke Mortensen aktuell, men tre år seinere vart han valgt som en av stortingsmennene fra Hedemarkens amt. Under denne første stortingssesjonen 1868-69 var han med på å vedta overgang til årlige Storting, og ved valget i 1870 vart han på nytt stortingsmann fra Hedemarken. Dette til tross for, som han skriver i årboka, at «man i længere Tid i Hamar Stiftstidende og Dagbladet havde søgt at sætte mig ud af Betragtning» i valget av stortingsmenn. Ved valgforsamlinga på Hamar i 1873 skriver han i årboka at «Ved dette Valg viste Embeds og Pengearistokratiet mig sin Misbilligelse». Også seinere framgår det at krefter i amtet prøvde å forhindre Mortensens gjenvalg til Stortinget, blant anna med innlegg i avisene. Men han vart altså stadig gjenvalgt, og satt på Stortinget til 1885.

Morten Mortensen vart plassert i «Næringskomite nr. 1», samt i de to første sesjonene i Odelstinget, og i resten av stor-

tingstida i Lagtinget. Som ny på Stortinget, var han rimelig ærbødig i forhold til oppgava han stod foran. Han skriver i årboka at han får forholde seg «som en rolig Tilhører» og «se Tiden an og lære at kjende Forholdene». Gjennom åra vart det imidlertid mange innlegg fra hans side. I sine 16 Stortingssesjoner var han på talerstolen 119 ganger i 68 saker. I de to Odelstingsseksjonene hadde han 23 innlegg i 11 saker, og i Lagtinget gjennom 14 sesjoner 150 innlegg i 53 saker.

På Stortinget var det både mange godt utdanna folk og en del fra grasrota, og Mortensen var en av dem med svært lite formell utdanning. Han var imidlertid kunnskapsrik og hadde mange godt begrunna innlegg. En av Stortingets høgt akademisk utdanna representanter, professor Aschehoug, karakteriserte i et innlegg Mortensen som «skarpsindig».

En stor sak i 1872 var linjevalget for Østerdalsbana. «Man trættede i 2 Dage i Tinget om Linierne Kvikne og Røros», skriver Mortensen i årboka. Han argumenterte sterkt for Kviknelinja, og ifølge etterkommerne var det hans største nederlag som stortingsmann at dette alternativet ikke vant fram. Da en representant i denne debatten hevda at Rørosverket kjempa mot stigende kullpriser, parerte han dette med å påpeke at ved Rørosverkets smeltehytte like ved hans bopel hadde ikke kullprisene steget med en skilling på mange år.

Ved åpninga av det som da kaltes jernbana Åmot-Støren i oktober 1877 deltok han som stortingsrepresentant for amtet. Han forteller om samtaler med kongen under reisa til Trondheim og tilbake. Da kongen mente at de hadde fått et godt år med høy, korn og poteter, hadde han svart at «Her i Dalen har vi, Deres Majestet, høstet lidet Hø, intet Korn eller Potetes», hvil-

ket kongen ikke ville tro, men Mortensen forsikret at slik var det. Han prata nok med kongen noen ganger, og skriver i årboka at han etter sønnen Ivars 25 dagers fangselsstraff etter episoden i militærtjenesten på Gråtermoen, ytra sin misnøye med dette til kongen: «Dette er en sørgelig Behandling for Blottelse af nogle Offiseres inhumane Behandling af den simple Soldat». Han skriver ikke noe om kongens eventuelle respons på dette.

Mortensen var også forkjemper for å få realisert Eidsvoll-Hamarbana, og likeså Solørbana, som han påpekte var viktig for skognæringa. Også i andre saker om kommunikasjon, både jernbaner og veivesen, post, havnevesen og fyrvesen, er han aktivt med i debattene. Såpass engasjert er han, og en forkjemper for jernbaner blant anna, så det blir tilløp til skarpe og satiriske innlegg mellom ham og representanter fra kystdistriktene, særlig nordlendinger.

Likeså er næringslivet noe Mortensen var opptatt av, og da i særdeleshet skogbruket og bergverksnæringa. Hans liberale grunnsyn i forhold til næringsvirksomhet skinner gjennom, blant anna i diskusjon om frihet til gulleting i Finnmark i 1868-69 og tilbakeholden med lovbegrensninger på virksomhet, for eksempel ved innlegg i saken om innskrenkning av arbeidstida i bakerier i 1885.

Ved sida av skogbruket, var Mortensen også opptatt av jordbruket, og han interesserte seg for andre saker som angikk fjellbygdsfolket, for eksempel jakt. Da lov om jakt var oppe i Stortinget i 1876 hadde han hele 24 innlegg! Han påpekte at jakta tilhørte grunneierne, og var for så fri jakt som mulig i stats- og andre allmenninger. Han mente også at jakt på rovdyr må være fritt som det har vært. I 1878 diskuteres lov

om avgift på hunder. Da har Mortensen ni innlegg, og påpeker at hunden er et nyttig dyr, ved jakt og som vakt over dyr og eiendom, også fordi ulven har begynt å øke att.

Som stortingsmann var Mortensen i 1873 til Trondheim som del av en deputasjon som deltok ved kroninga av kong Oscar II. Og i påska 1876 var han med i en delegasjon som besøkte Riksdagen i Stockholm. Han skriver i årboka om både besøk på det kongelige slott og teaterbesøk og fine middager.

Sist i stortingstida hans, vart Mortensen også valgt inn både i bankkommisjonen og Sølverkskommisjonen. Den siste var ikke ferdig med sitt arbeid før i 1889, altså noen få år etter at han hadde slutta som stortingsmann.

Mortensen stod på Sverdrups side i statsrådsaken og vetostriden. Han var opprinnelig medlem av riksretten mot statsminister Selmer og hans ministerium i 1883-84, men vart tatt ut av denne. Han skriver i årboka at han etter Stortingets oppløsning i 1883 kom hjem «til det kjære Einabu [...] i det deiligste Veir med Skov og Mark i fuldt Sommerskrud, som for mig, der tænkte paa Rigsretsdommerne som maatte sidde der nede i Hovedstaden i den kvalme Sommer, nu fik lov at nyde Fjeldluften i fulde Drag fri og ubekymret hvad angaar Poetik».

Politisk var Mortensen altså liberal, men også for si tid rimelig radikal. Han er da heller ikke å finne blant de som på sjølveste 17. mai i 1883 stifta «Nordre Østerdalens Grundlovsforening». Dette foregikk sjølsagt på Neby i Tynset, og blant stifterne var 20 personer fra Rendalen, Tolgen og Tønset, og seinere kom også folk fra Lillelvedalen og Kvikne med. Både far og sønn Tangen var medlemmer, og landhandler Melchior Tangen vart valgt til for-

mann. Målet var blant anna «støtte til den moderate Politik». Mange slike foreninger var forløpere for lokale Høyreforeninger, men foreninga i Nord-Østerdalen sovna fort inn.

Folldalsverket

Bergverksnæringa vart et stort interessefelt for Morten Mortensen. Han var medeier i et interessentskap som vart danna i 1842 og starta drift på et kobberkiskjerp i Grøtdalen i Tron. Mortensen hadde først to, seinere tre andeler i selskapet. Svogeren Melchior Tangen var også medeier. Mortensen var bestyrer og regnskapsfører for selskapet. Drifta her pågikk utover 1840-åra.

Bergmester Sinding fikk disse interessentene til heller å overta gruvene i Folldal da Rørosverket la ned der etter vel 20 års drift i 1848. Dermed vart Foldalens Interessentskab danna og overtok de gamle gruvene i Folldal. Morten Mortensen var altså med på å stifte dette interessentskapet, og han vart leder for selskapet fra starten av. Han leda visstnok arbeidet med å bygge opp ei ny smeltehytte på Alvdal. Interessentskapet måtte nemlig bygge sin egen smeltehytte, da Røros Verk beholdt Folldalsverkets Lovise Hytte etter at de la ned gruve drifta i Folldal. Drifta under interessentskapet kom i gang att for fullt i 1852.

Det fins ikke noe samla bedriftsarkiv etter Foldalens Interessentskab. Det begrenser seg til en del materiale blant arkivalia etter Morten Mortensen og Helge Væringsaasen, som var to av de meste sentrale aktørene i selskapet. De var medeiere sammen med mange andre skogeiere i Østerdalen og en del andre. Også svogeren Melchior Tangen var medeier. Morten Mortensen synes å være selskapets daglige leder og regnskapsfører de første åra.

Som driftsbestyrer var det praktisk å ha bopel så nær smeltehytta. På Øien hadde Morten Mortensen sitt kontor i flere år. Han trakk seg imidlertid ut av ledelsen av selskapet i 1860, men vart, mot sin vilje som han skriver i årboka, på ny valgt til direktør i 1878. Han tituleres i 1879 «1ste Direktør» i en regnskapsprotokoll for interessentskapet. Seinere uti 1880-åra er han ikke med i styret, eller direksjonen som det kalles. Det er derimot sønnen Per Mortenson.

Drifta i Foldalens Interessentskab gikk veldig bra de første åra. Utover i 1870-åra vart økonomien imidlertid dårligere, både av tekniske årsaker og på grunn av de generelt dårligere tidene, og ved årsskiftet 1878-79 var det stopp. Det vart forsøkt å få i gang gruve drifta også andre steder, også i tida etter stoppen i Folldalsgruvene, uten at det vart noe varig virksomhet. Videre utover gjennom hele 1880-åra vart det kampen for jernbane til gruvene i Folldal som opptok selskapet.

Den tapte jernbanesaken

Svovelen var blitt et viktig produkt fra kiskgruvene, og for å sikre langsiktig drift av gruvene i Folldal, som hadde mye god svovelkis, måtte ei ny transportløsning til i stedet for hest og slede. Svovelkisen ga økte mengder som skulle transporteres ned fra gruvene, og denne kisen skulle altså ikke smeltes i smeltehytte på Alvdal, men transporteres vidare. Og denne transportmuligheten kom nettopp i 1870-åra, med sammenknytninga av jernbanenettet ved bygginga av jernbane gjennom Østerdalen og Gauldalen. Det vart på Foldal Værks generalforsamling i 1880 nedsatt en egen jernbanekomite.

Det hadde vært utreda mulighetene for ei hestejernbane fra gruvene til Alvdal,

men en fant det bedre å gå inn for ei lokomotivbane, som sidespor til den kommende Østerdalsbana. Ledelsen ved Folldalsverket arbeidde fra 1875 for dette. Verksbestyrer Oluf Olsen utarbeidde forslag til utvida drift ved Foldals Værk, og det vart satt i gang arbeid med akkseutvidelse i selskapet. Morten Mortensen fikk som stortingsmann i oppdrag å undersøke mulighetene for å få statsbidrag til bygging av Folldalsbanen.

Bevarte papirer fra arbeidet med akkseutvidelse viser at det opprinnelig var 47 aksjonærer i Foldals Kobberværk, som de brukte som navn på selskapet i aksjeinnbydelsen. Dette var mest østerdøler, men Mortensen var den eneste med adresse Lillevedalen. Veldig mange folldøler og alvdøler tegna seg på listene for aksjeutvidelsen, de fleste for 200 kroner, noen litt mer. Mortensen alene tegna seg på for hele 20.000 kroner.

Kampen for Folldalsbana trakk imidlertid ut i tid. Mortensen skriver i årboka si at han i 1886, etter oppfordring fra Væringsaasen, vart med sønnen Per på generalforsamling i Foldals Værk på Koppang. Der vart jernbanesaken diskutert, arbeider hadde vært gjort med flere mulige linjevalg og kostnadsberegninger på disse, og bergmester Backke var tilstede og orienterte om hans kontakter i utlandet i anledning mulighetene for salg av svovlkis fra Folldal. Mortensen skriver også at Per hadde vært aktivt med og tegnet frivillige bidrag til jernbanen på 50.000 kroner, noe som trolig må være de før nevnte lokale interessentene i aksjekapitalutvidelsen.

Mortensen skriver i årboka at han i 1887, etter anmodning av direksjonen for Foldals Værk, møtte i Kristiania for å arbeide for at regjering og storting skulle bevilge lån til jernbanen til gruvene i Folldal.

Folldalsverket fotografert om lag 1910. I området nede til venstre lå smeltehytta til Foldalens Interessentskab, litt ovenfor dette var det påbegynt en grunnstoll som skulle inn på djupet i gruva, og i dette området skulle jernbanestasjonen til det planlagte sidesporet til Østerdalsbana plasseres. Originalen litt beskåret. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. minø.030938.

Han drev altså det vi i dag kaller lobbyvirksomhet for saken, blant stortingsrepresentantene. Dette var bare to år etter at han sjøl slutta som stortingsmann, så han var kjent med både viktige personer og hvordan en skulle gripe slike saker an.

Det var også ei tid aktuelt med ei statsbane, men departementet endte med et nei til dette. Da bestemte selskapet seg for sjøl å bygge bana. Regjeringa foreslo statslån, men saken vart utsatt rett før Stortinget tok sommerferie i 1887. Sverdrups regjering var imidlertid positivt innstilt ovenfor dette jernbaneprojektet. De anstilte i 1888 en ny undersøkelse av Folldalsgruva, denne gangen gjort av en tremanns komité bestående av bergmester Holmsen, professor Vogt og overstiger Gulliksen. Mortensen skriver i årboka si at Lille-Elvedalen

herred bevilget, på betingelse av statslån, 100.000 kroner til jernbaneutbygginga. Dette var i tidligere nevnte herredsstyremøtet 26. januar 1889. Av beløpet var 50.000 tegnet privat, altså de lokale interessentene i aksjekapitalutvidelsen.

Så kommer vi til skjebeåret 1889. Regjeringa fremma da proposisjon om statslån på 600.000 kroner til jernbanen Alvdal – Folldal, men dette vart nedstemt av Stortinget i juni. Avstemningen endte med 74 mot 35 stemmer for nei til statslån, og fulgte mer geografiske enn politiske skillelinjer. Mortensen var sjølsagt skuffet og skriver i årboka: «Embetspartiet i Thinget vilde Venstreregjeringen avskediget og i Forening med Oftedøler fik de flertal for nægtelsen og nogle dage senere maatte ogsaa Sverdrupregjeringen træde af og

høire Styre overtok Regjeringen med Advokat E. Stang i spidsen». Akkurat denne saken var visstnok første gangen at det parlamentariske systemet innført etter avslutninga av statsrådssaken i 1884, vart brukt for å felle ei regjering.

Etter at kampen om sidebana var tapt, var det lite håp om ny drift i Folldalsgruvene. En vet at selskapet i 1895 ved auk-sjon solgte bygninger og utstyr som var att, og det vart arbeidd for å få solgt gruvene. Det var nok i selskapets styre fra tid til annen framme noen tanker om mulig fornya drift, og bevart privat korrespondanse viser at Per Mortenson i brev til faren i 1898 mener det er bedre utsikter for gruve-drift på grunn av muligheter for jernbane over Dovrefjell og ned Sunndalen, og at en burde prøve å få i gang att «en liten drift». Han sender også fullmakt til faren til å representere seg på den kommende generalforsamlinga i Foldals Værk. Morten Mortensen skriver i årboka at han i 1902 var i Kristiania sammen med Per «i møte om Foldals Værk», men ikke mer om hva dette dreide seg om. I hvert fall vart det aller først i 1906 vedtatt å selge gruver og rettigheter til engelske interessenter, som fra 1904 hadde hatt håndgivelse på gruvene og drevet undersøkelser av dem. Det engelske selskapet The Foldal Copper & Sulpher Co. Ltd. vart danna og satte i gang oppbygginga i 1906, og gamle Morten Mortensen rakk dermed å få med seg at det vart ny og stor gruve-drift i Folldal.

Rødalsgruva

I Gruvekletten lå gamle Joakimdals Grube, gjerne kalt Rødalsgruva, som særilig i 1760-70-åra hadde vært ei god gruve for det gamle Folldalsverket. Det gikk gjetord i ettertida om den rike malmåra der. Denne gruva hadde Morten Mortensen skaffa seg

rettighetene til, og i 1860-åra bekosta han inndriving av en ny stoll her, i håp om å finne att malmgangen.

I årboka si forteller han i 1861 at han skal drive inn stoll fra østre side «i Haab om at gjenfinde den tapte Kobberkisgang» som for 100 år sia hadde gitt så mye rik kis. Han anslår at det vil koste 2000 speciedaler og håper ikke konjunktorene legger hindringer i veien. I august skriver han at det er bygd nødvendige hus ved Rødal gruve til undersøkelser-drift som skal i gang med sju arbeidere. Han hadde også før oppholdt seg mye på sætra si i Rødalen, og nå i noen år også for å føre tilsyn med arbeidet ved gruva. Seinere konstaterer imidlertid Mortensen at de etter fem års arbeid ikke har kommet på sporet av den gamle, omtalte malmgangen. Det siste han skriver om dette i årboka er i 1868, da driften i stollen i Rødalen pågikk med 4 mann, men fortsatt uten resultat.

Per Mortenson forteller i en rapport i 1923 om dette arbeidet. Stollen gikk inn nede i bratta på østsida av gruveområdet oppe i Gruvekletten, for å overskjære malmen noen meter under bunnen av den gamle gruvesjakta. Etter ni år vart arbeidet avslutta 20. juli 1870, uten å finne den rike malmgangen. Stollen var da drevet inn 110 favner, omkring 200 meter. Da hadde Morten Mortensen kosta på til sammen 4258 speciedaler her, skriver Per Mortenson. I 1862-63 hadde det vært frakta fram 235 skippund malm, omregna om lag 37,5 tonn, som vart smelta ved Folldalsverkets smeltehytte i Alvdal. Dette innbrakte 188 speciedaler i inntekt, mens kostnadene kom på nær 380 daler.

Dette vart altså et ordentlig tapsprosjekt for Morten Mortensen. Rødalsgruva fulgte med da han solgte Øien til interessentskapet i 1873. Seinere falt gruvefeltet i

*Rødalsgruva. De gamle gruvene ligger langs ryggen oppover mot Gruvkletten og en ser et par tydelige berg-
halder (tipper). Stollen vart inndrevet fra nede i lia, der en ser en tipp i det sterkt forurensa området.*

Foto: Forfatteren, 2008.

det fri, og Per Mortenson starta nye undersøkellesarbeider her i 1908, altså mens faren fortsatt levde. Etter noen få års virksomhet stoppa det, uten funn som ga grunnlag for ordinær gruvedrift.

Gruvene i Tronslia

I Tron har det vært gruvedrift på mange steder gjennom tidene. I 1880-åra var det en del virksomhet i Tronslia. Morten Mortensen skriver i årboka at sønnen Per i 1884 var i Tronfjellet for å sjå på noen kiskjerp som det «gjøres Forsøk med». Året etterpå frasa Per seg aspirantposten på Kongsberg og var som før nevnt heime og bestyrte gardsdrifta. Samtidig leda han drifta i Tronsliens Grube. I 1887 flytta Per att, og på generalforsamlinga for AS Tronsli Gruber (St. Knud) vart Morten Mortensen

valgt til direktør i stedet for Per. Samme året var Mortensen en tur til Røros for å forhandle om salg av malm fra Tronsli gruve.

Denne drifta i Tronslia kasta nok ikke noe særlig av seg, og interessentene la ned. I bevart arkivmateriale fins også ei avisannonse, dessverre udatert, der Tronsli Grubebolag averterer St. Knuts Grube for salg. Interesserte kan henvende seg til «Geschworner Per Mortensen eller undertegnede bestyrelsens form. M. Mortensen».

Allsidig virksomhet

Som vi har sett, så var det ei allsidig og omfattende virksomhet Morten Mortensen bedrev. Han førte nøye regnskap og satte opp en nøyaktig status hvert år, over både gjeld og tilgodehavende og oversikt over

eiendommene sine. Faste eiendommer var Øien, Lille-Steiens skog, skog ved Savalen, 3 sætrer, Egnunden, og dessuten var det atskillige verdier i innbo, besetning og varer. Han drev nemlig også varehandel mens han var på Øien. Handelsvarer dukker opp i statusen i 1852, men allerede i 1849 står oppført «Byg, Rug, Salt m.m.» til en verdi på 570 speciedaler, så dette må være ei varebeholdning for salg. Han solgte stadig en del høy, i hvert fall i 1860-åra fra Øien. I tillegg til å drive egne skoger, så drev han noe med kjøp og salg av tømmer.

År om anna har Morten Mortensen til gode 2-3000 speciedaler hos mange debitorer, fra noen titals til over 100 personer. Bevarte statuser viser at han i 1849 hadde en solid økonomi, med fordringer og eiendommer til en beregna sum til sammen som oversteg gjelda med mer enn 5700 speciedaler. Allerede i 1840-åra hadde han altså klart å bygge seg godt opp økonomisk. Og statusene viser at han stadig økte sine økonomiske ressurser. I 1861 hadde han totalverdier i garder og sætrer, skog, aksjer, handelsvarer, løsøre og besetning, samt utestående fordringer på til sammen omkring 20.000 speciedaler. Gjelda var da på vel 2000 daler. Den siste bevarte statusen er fra 1872, og da har Mortensen verdier på til sammen 23.600 speciedaler, og gjelda er bare knapt 700 daler.

Det fins også bevart mange små notatbøker gjennom ei lang årrekke – den første starter i 1838, da han enda var en ung mann på 22 år. I disse små bøkene har han ført ymse regnskapsnoteringer. Varesalg og andre slike notater vart nok overført til regnskapsprotokollene. I disse små notatbøkene er i tillegg ført alle slags notater om jordbruket, om tømmerhogst og tømmerpriser, kjøp og salg av tømmer, om Rødalsgruva og Folldalsverket og andre virksom-

heter han var engasjert i, etter hvert også om politikk. Et sted er innført godtgjørelse som vitne ved ei «executionsforretning» (utleggsforretning), som viser noe av hans offentlige oppgaver.

I 1849 viser statusen at Morten Mortensen hadde tre parter i Folldalsverket, i 1852 var det blitt fire parter. Han hadde også andel i «Møllebruget Forsøget» på Tynset. Seinere dukker flere aksjeposter opp, både i flere jernbaner, og til og med i Norsk Fiskeguano.

Brubygging ved Egnund

Morten Mortensen var opptatt av transportforholdene. Rørosverket hadde bevilga 200 speciedaler til bru over Folla ved Gjelten, i tillegg til at enkefru Daldorph på Øien ved sin død i 1846 hadde testamentert 100 speciedaler til dette. Herredsstyret i Tynset så seg ikke i stand til å få bygd brua, men etter en del att og fram vart det bevilga 400 speciedaler, og herredet påtok seg vedlikeholdet. Nå ga Morten Mortensen et tilbud om å bygge brua for 950 speciedaler, og dette vart gjort i 1854.

De eldste bruene over Einunna. T.v. stålbrua som vart sprengt i april 1940. T.h. den gamle brua fra om lag 1860, som Morten Mortensen stod for bygginga av. Fotoarkiv: Grimsbu Gard- og Grendeutvikling.

Noen få år etterpå stod Morten Mortensen også for bygging av bru over Einunna. På denne tida var det ikke vei oppover langs Folla, og veien fra Alvdal til Grimsbu gikk over Høstdalen. Ei lita regnskapsbok forteller at arbeidet med Einunnbrua starta 18. mars 1856. Noe om når den var ferdig er ikke å finne, heller ikke i årboka. Denne brua må ha gått med i storflommen i 1860, uten at det står noe i årbok om dette heller. Derimot skriver han i årboka i 1861: «I Marts og April Maaneder opførte jeg atter en Bro over Elven Einunden, men Denne for offentlig Regning, saavel Steen som Træ og Jerntøi anskaffede jeg og med 16 Mand og 4 Heste havde jeg den i brugbar Stand paa 1 Md. [måned] For Broen i fuld Stand tilkommer jeg 400 Spdal mod Garanti i 3 Aar.»

I 1863 skriver Mortensen at i løpet av sommeren starta arbeidet med ny vei langs Folla i stedet for veien over Høstdalen, og han håper den er noenlunde ferdig opp til Egnund denne høsten. Han trekker også fram at denne veien var foreslått av ham for mange år siden.

Poståpner

I 1881 vart det oppretta såkalt brevsamlingssted på Einabu, på postruta fra Tynset til Folldal, som var oppretta i 1863. Fra 1889 benevnes poststedet som brevhus, og i 1910 vart det poståpneri. Styret for brevsamlingsstedet fra 1881 var Morten Mortensen.

Av bevart korrespondanse framgår det i et brev fra Christiania Postkontor i 1885 at Morten Mortensen hadde erklært seg villig inntil videre til å motta og fordele posten til Einabu uten godtgjørelse. Post gikk da to dager i uka, onsdag og lørdag, fra Alvdal til Folldal og tilbake.

Forsøgets brug i Tunna og meieri på Neby

Som før nevnt var Morten Mortensen med på å starte Forsøgets Brug ved Tunnfossen i Tynset i 1843. Svigerfaren Peder Tangen var sentral og største lotteieren. Den viktigste delen av bruket var mølle med flere steiner, korntørke, samt stabbur for lagring av korn. I tillegg var det stampehus med både beinknuseri og stampe for vever, perse, og dessuten sagbruk med oppgangssag. Seinere finner en «Møllebruget Forsøget» i regnskapene til Mortensen, og han var visstnok etter hvert største medeieren i dette foretaket

Kraftstasjonen ved Tunnfossen. Her lå Forsøgets Brug, bygd opp fra 1843. Inntil fossen på høyre side ses rester etter mølle og stampe, og oppi bakken t.h. lå sagbruken. Kraftstasjonen vart satt i drift aller sist på 1897. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. min0.023643.

Her ved bruket i Tunnfossen vart det så bygd elektrisitetsverk i 1897, for å forsyne et nytt meieri på Neby med strøm. De fleste husa til Forsøgets brug vart revet, dammen vart påbygd og hus med kraftstasjon vart bygd. Også nå var Mortensen aktivt med. Han skriver i årboka si i 1897 at han på ei reise oppsøkte «Bestyreren af det elektriske Bura» i Kristiania for å få opp-

lysninger om bruk av elektrisitet til drift av meieri. Han skriver om denne meierietableringa, og at han har gitt løfte om sin bistand. Kraftverket vart satt i drift helt på slutten av 1897, og året etterpå skriver Mortensen at han var på Tynset og så på de nye innretningene i Forsøgets Brug og meieriet. Dette var for øvrig det første meieriet i Norge som baserte seg på elektrisk kraft.

Børsjøen

Med gardkjøpet i Einunnen vestre fulgte en fiskerett i Børsjøen. I september 1862 skriver Morten Mortensen at han og «Peder Follen» (Tømmerøyen) og «John Hemigara» (Hemmigarden, Grimsbu) var dit og satte opp nytt båtnaust og fiska. Fangsten vart 1½ tønne med fisk. Også videre utover i 1860-åra var han stadig på Børsjøen og fiska. I 1866 nevner han også at han på turen innover skjøt et reinsdyr. Det kan da nevnes at Mortensen visstnok var den første i Alvdal som kjøpte bakladningsgevær da disse kom i 1870-åra. Ellers var han nok mer interessert i fising enn

jakt. Han skriver i 1863 om godt fiske «i mine Fjeldvande paa Mælsjøen og Børsjøen», og forteller om en fangst på om lag 15 lispund stor ørret, omregna om lag 90 kilogram.

Morten Mortensen likte seg nok godt ved Børsjøen, så han kjøpte sætra der av Løkken på Kvikneskogen. Dette kjøpet vart visstnok gjort i 1869, med skylddeling og skjøte i 1871. Etter innhøstinga i 1870 vart det bygd ei stue ved Einunden, som den kommende vinteren skulle kjøres til Børsjøen. Denne høsten bodde Mortensen ei tid på Myran, sikkert ikke minst i forbindelse med denne husbygginga. Sommeren i 1871 dro han så innover sammen med sønnene og seks mann til for å sette opp huset der. Totalkostnaden på dette byggeprosjektet var 200 speciedaler, og engelskmannen R. James bidro med 120 speciedaler mot å få benytte stedet i ti år i august og september. Alt dette står beskrevet i årboka, der det også framgår at det var litt mer byggevirkosomhet ved Børsjøen også på forsommeren i 1872.

Det nye huset som Morten Mortensen satte opp ved Børsjøen i 1871 og noen småhus som kom opp på samme tida. Den gamle sætra lå lenger opp fra sjøen. Bildet skal være fra 1920.

Med dette hadde Mortensen lagt vel til rette for å benytte Børsjøen, noe han også gjorde veldig mye gjennom alle åra. Fasilitetene var bra, og det framgår av årboka at det også var mye besøk av slekt og kjente der. Den gamle sætra leide han etter hvert bort til Løkken-folk på Kviknesko-gen.

Det var også andre som benytta området, og i 1896 var Mortensen på Tynset og prata med sakfører Johnson, og det vart sendt anmeldelser til fogden for ulovlig fiske og vedbruk der, og på «Jakobsfinerne» for innbrudd og ulovlig opphold i hans hus.

Familien fiska mye på Børsjøen. Særlig Morten sjøl lå der ei tid hver høst på fiske med not og garn, helt til etter århundreskiftet. Han solgte litt fisk nå og da, og han ga bort til kjente. I tillegg til eget bruk, så sendte han stadig fisk til barna med familier. Dette framgår både av årboka og av bevart korrespondanse, der barna takker for tilsendt Børsjøfisk, og dels også for smør og andre produkter fra garden som han hadde sendt dem.

Tilbake til Tynset

Morten Mortensen overlot altså Einabu til sønnen Ivar i 1893 og tok kår. Han og Petra bodde imidlertid fortsatt der i flere år. De var jo begge barnefødt i Tynset og fikk nok på sine eldre dager lyst til å flytte tilbake til dit. Det vart muligens litt avsides og rolig på Einabu, og kanskje var ikke gamle Morten helt fortrolig med sønnens bruk og drift av garden, som vi har sett. Det ser også ut til at forholdet mellom Petra og svisgerdattera Karen ikke var det aller beste.

Av årboka framgår at Mortensen i august 1901 reiste til Tynset «for at finde mig og Kone et Sted hvor vi paa vor alderdom tage Bopæl». Han avtalte med John Rams-

moen å kjøpe hans stuebygning og tomt for 2600 kroner for overtagelse 14. april neste år. Skylddeling og skjøte vart ordna i september, og prisen ifølge skjøtet var 2000 kroner. Nå vart det ikke til at de bosette seg på Ramsmoen, og ved skjøte i 1905 ga Mortensen denne eiendommen til Tynset kommune som gave, tenkt til bruk som sjukeheim. Distriktslegen hadde lufta tanken om et lite sjukehus og en tuberkuloseheim for regionen på Tynset, og det var dette Mortensen hadde i tankene med sin gave til kommunen.

Mortensen reiste fortsatt en del, men de siste åra var han oftere ledsaget av noen av barna på reisene sine. I desember 1900 var det besøk hos sønnen Per i bergmesterboligen på Saggrenda på Kongsberg. Da vart det mange turer i Kongsberg by og kirka, blant anna nyttårsnattsgudstjeneste. Han skriver etterpå noen betraktninger i årboka om alle forandringene gjennom den tida han har levd, og alt det nye: «Naar jeg som mindes tilbage næsten 80 aar sammenligner min barndom med nutiden er forskjælen saa storartet og iøinefallende. Damskibe, Jernbaner, Tellegraf, Telefon, Elektrisk kraft overalt med mere som i siste 50 aar er fremkommet».

Tanken på å flytte til Tynset hadde de nok fortsatt, og gamle Morten var flere turer dit. Blant anna framgår av brev fra Kristine at han hadde kjørt til Tynset over Savalen midtvinters i 1903 – da var han 85 år. Han var altså rimelig sprek opp i høg alder. Petra slet imidlertid med synet, og i 1904 omtaler Morten henne som «min blinde kone». Dette året var de på besøk hos hennes slektninger Tangen på Neby og deltok i påskegudstjeneste i Tynset kirke og hørte landsmålspresten Hognestad sin «udmærkede preken og samme Aften hans ligesaa udmærkede foredrag om Profesor

Blix Salmer anbefalede til Kirkebrug». Mortensen besøkte også «Forsøgets Brug, som jeg foraaagede anlagt og i 1843 opført og nu overgaaet til Nebyes elektriske Meieri».

Han nevner så i 1904 kjøpet av Nyheim på Neby. Handelen vart nok avtalt på slutten av året, og Mortensen fikk skjøte på eiendommen datert nyttårsaften 1904. Selger var skipskaptein Lisco Holtermanns barn. Kjøpesummen var ifølge skjøtet 5000 kroner, men han skriver i årboka at han betalte 5500 kroner. Forskjellen kan kanskje ligge i løsure som var med i handelen.

Eiendommen Nyheim ligger midt i husklyngen på Neby og var bebygd i 1860-åra. Det var landhandel der gjennom mange år – den siste flytta handelen over på andre sida av veien i 1909.

Det har vært skrevet at Petra og Morten Mortensen flytta inn på Nyheim på Neby i 1905. Da Petra, eller «Anne Petronelle Mortensen f. Tangen» som det står i kirkeboka, døde 2. august 1909, er bopel oppgitt til Einabu. Hun vart imidlertid gravlagt på Tynset. Det ser altså ut til at Mortensen leide bort Nyheim til butikkvirksomhet fram til 1909, og at de kanskje ikke rakk å flytte dit før Petra døde.

I hvert fall bodde gamle Morten Mortensen på Neby den aller siste tida si. Utover vinteren etter konas dødsfall sjukna han til og måtte holde senga en del. Han fulgte imidlertid godt med i det som skjedde, fortelles det. På seinvinteren vart han dårligere, og etter noen dagers sengeleie sovna han inn i Nyheim på Neby 18. mars 1910.

Postkort fra Neby, «Fra Tønset», om lag 1915. T.v. Bortistuen Neby og Neby østre (Tangen) bortafør med lang låvebru. På andre sida av veien Tønset elektriske meieri, der Neby bru skimtes bakafor. På samme side av veien, nærmere fotografen eiendommen Nyheim. Nærmest Østbygarden og huset til skredder Hagen. Fotoarkiv: Musea i Nord-Østerdalen, nr. minø.026015.

— Gamle Mortenson paa Einabu er sloppin, og jordsett i Tynnset, der han var ifraa. Han var nokre og nitti no, og heller skral, so det var nok berre godt at han fekk gaa til Kvile. Sterk og seig hev han vori, eit „Skogtroll“ eller ei Skogtoll; han var i det heile mykje til Mann; og ikkje minst hev eg Orsak til aa minnast 'n; det er soleis honom eg hev aa takka for Kolbotnen!).

!) Gamle Mortenson kaupte „Gamlestugu“ på Kolbotnen for Garborg, og fekk ho flutt upp åt Savalen.

Arne Garborg var venn av familien på Einabu, og han omtaler «Gamle Mortenson» sin død i dagboka si, der det også framkommer at Garborg hadde Morten Mortensen «aa takka for Kolbotnen». Fra Arne Garborg: Dagbok 1905-1923. III. 1925.

Kilder:

- Privatarbiver ved MiNØ: 62 Ivar Mortensson-Egnund (inneh. også en del materiale e. Morten Mortensen, bl.a. hans «Årbok» m.m. (1847-1904), samt prot. e. «Selskabet for religieuse Skrifter Læsning»); 28 Tangen, Neby; 237 Nordre Østerdalens Grundlovsforening; 1036 AS Foldals Værk / Foldalens Interessentskab; 1037 Mortenson, Per og Magne
- Bergarkivet, rapport nr. 670: Rødalens gruvefelt. Per Mortenson 1923
- Malmdatabasen (NGU)
- Herredsstyreprotokoll nr. 1 for Lille-Elvedal (1864-1892)
- Stortingstidende (Stortingsarkivet: www.stortinget.no/stortingsarkivet/)
- Poststedsdatabasen (www.kulturnav.org/project/poststedsdatabasen)
- Kirkebøker, folketellinger og pante-registre (Digitalarkivet)
- Ivar A. Streitlien (og Einar Steimoeggen): Kommunejubileet. 1837 – 1937. Tynset, Alvdal, Folldal. 1937

- Ivar A. Streitlien: Tynset bygdebok. Gard og ætt. Bind I. 1972
- Bjarne Grandum: Tynset bygdebok. Bind V. 1998
- Einar Steimoeggen: Alvdal. Ei bygdebok. Garden og ætta. Bind II. 1973
- Alf Eggset: Vestate, Moan og Plassen. Alvdal bygdebok. Bind 2. 2013
- Ivar A. Streitlien / Arild Alander (rev.): Bygdebok for Folldal. Gard og ætt. Bind I. 2000
- Bækkelund og Kalvatn (red.): Bygdebok for Folldal bd. IV. Folldal Verks historie ca. 1745 – 1993. 1998
- Olaus Schmidt: Familiene Tangen – Lykke med deres kognatiske ascendants i slekterne Blomberg, Graae, Hagerup, Wanvig m. fl. Genealogiske og personal-historiske opplysninger. 1925
- Magne Mortenson: Bergverksdrift. I: Einar Steimoeggen: Alvdal. Ei bygdebok. Bygda gjennom tidene. Bind I. 1966
- Ola Enget: Stortingsmann og gardbrukar Morten Mortensen. I: Årbok for Glåmdalen 1970
- Hans Jacob Bull: Folldalsbanen – jernbaneprosjektet som aldri så dagens lys. I: Årbok for Nord-Østerdalen 2013
- Ivar A. Streitlien: «Selskabet for religiose Skrifter Læsning» på Tynset. I: Årbok for Glåmdalen 1960
- Per Finne: Per Mortenson. 1855-1927. I: Årbok for Nord-Østerdalen 2006
- Per Erlandsen: Forsøgets Brug. I: Årbok for Glåmdalen 1954
- Muntlig informasjon fra Erik Mortenson
- Informasjon fra Harald Horten (fra arkivalia ang. gruedrifta i Grøtå-dalen)
- Aviser